

مجله‌ی برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری

سال پنجم، شماره‌ی ۱۸، پاییز ۱۳۹۵

صفحات ۹۷-۱۱۸

بررسی تأثیر گردشگری مذهبی بر ارتقاء کیفیت زندگی روستاییان

(مطالعه موردی: حوزه نفوذ گردشگاهی شهر مشهد)

علی اکبر عنابستانی^۱

حمیده محمودی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۰۹/۱۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۱۲/۲۲

چکیده

از دیدگاه اجتماعی پذیرش گردشگران مذهبی در یک روستا بر روی نحوه کنش پذیری، نحوه رابطه متقابل انسان‌ها و نحوه زیست‌پذیری می‌تواند، موثر باشد. بر این اساس تحقیق حاضر به بررسی تأثیر گردشگری مذهبی بر ارتقاء کیفیت زندگی روستاییان در حوزه نفوذ گردشگاهی شهر مشهد می‌پردازد. پژوهش از نظر هدف، نوع کاربردی و روش انجام تحقیق توصیفی-تحلیلی است. جامعه آماری در این پژوهش، روستاهای دارای بقاع متبرکه در حوزه نفوذ گردشگری شهر مشهد می‌باشند به عنوان نمونه انتخاب گردید. حجم گردشگران مورد بررسی با استفاده از فرمول کوکران ۱۹۶ نفر و حجم جامعه میزبان هم ۱۸۵ نفر تعیین شد. واحد تحلیل در این پژوهش "روستا" است و اطلاعات استخراج شده از پرسشنامه با استفاده از روش‌های تجزیه و تحلیل آماری در دو نرم افزار SPSS و LISREL مورد بررسی قرار گرفت. یافته‌ها نشان می‌دهد که در روستاهای مورد بررسی روستای میامی و حصار دارای بیشترین میانگین (شاخص‌های تحقیق) و روستای خواجه حسین آباد دارای کمترین میانگین می‌باشند همچنین با توجه به نرمال بودن شاخص‌های تحقیق برای بررسی اثر گردشگری مذهبی بر ابعاد کیفیت زندگی از نرم افزار لیزرل استفاده شده است که نتیجه نشان می‌دهد بین گردشگری مذهبی و ابعاد کیفیت زندگی رابطه معنادار وجود دارد و مدل نهایی لیزرل نشان می‌دهد که گردشگری مذهبی به ترتیب بر بعد کالبدی، اجتماعی و به یک اندازه بعد اقتصادی و زیست محیطی بیشترین تأثیر را دارد بنابراین برای توسعه گردشگری مذهبی پیشنهادات زیر ارائه می‌گردد: هماهنگی نهادهای محلی و دستگاه‌های اجرایی، افزایش کمیت و کیفیت امکانات بقاع و روستاها و توجه بیشتر همراه با نظارت مناسب به وضعیت خدمات رسانی.

واژه‌های کلیدی: گردشگری مذهبی، ابعاد کیفیت زندگی، روستا، حوزه نفوذ گردشگاهی شهر مشهد.

^۱ نویسنده مسئول: دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه فردوسی مشهد (anabestani@um.ac.ir)

^۲ دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه فردوسی مشهد

مقدمه

گردشگری در عصر حاضر یکی از بزرگترین فعالیتهای خدماتی دنیا (سراقی و همکاران، ۱۳۸۷) و در بسیاری از کشورها هویت فرهنگی یک کشور می‌باشد. این صنعت در هزاره سوم به یکی از پررونق‌ترین، جذاب‌ترین و اشتغال‌زاترین صنعت جهان تبدیل شده است (ابراهیمی دهکردی، ۱۳۹۳). لذا به عقیده محققان در چند دهه اخیر، گردشگری به عنوان سومین فعالیت اقتصادی سودآور در جهان مطرح است (اکوم^۱، ۲۰۰۷). که قابلیت فراوانی در پویایی بخشیدن به توسعه اقتصادی- اجتماعی از طریق کاهش بیکاری، ایجاد درآمد و ارتقای سطح رفاه جامعه محلی و به تبع آن (لی^۲، ۲۰۰۳ و چن چیانگ لی^۳ و چان پینگ چنگ^۴، ۲۰۰۸) ارتقاء کیفیت زندگی^۵ روستاییان دارد. با این وجود یکی از گونه‌های گردشگری که در ایران مورد توجه گردشگران، بویژه گردشگران خارجی می‌باشد، گردشگری مذهبی است که در زمره قدیمی‌ترین و پررونق‌ترین گونه‌های گردشگری در گذشته و حال سراسر جهان و قدمت آن به قدمت خود فرهنگ دینی می‌رسد. به طوری که در حال حاضر گردشگری مذهبی توانسته است در متن گردشگری جهانی جای گیرد، که حوزه نفوذ آن بر اساس برآورد سازمان جهانی گردشگری (WTO)، ۲۶ درصد کل جریان‌های گردشگری جهان است (ابراهیم‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰).

از دیدگاه اجتماعی پذیرش گردشگران مذهبی در یک روستا بر روی نحوه کنش‌پذیری، نحوه رابطه متقابل انسان‌ها و نحوه زیست‌پذیری می‌تواند، موثر باشد (محمدی یگانه و همکاران، ۱۳۹۲) که این امر با توجه به ویژگی‌های منحصر به فرد گردشگری مذهبی و فعالیت‌های مرتبط با آن، به عنوان ابزاری برای تلفیق فضای فیزیکی و جامعه انسانی مطرح شده است که می‌تواند پیامدهای متعددی در ایجاد اشکال جدید زندگی و تغییر در ارزش‌ها و نگرش‌های انسان، دسترسی به اطلاعات و ... در جامعه به همراه داشته باشد (فریدل^۶ و چوینگز^۷، ۲۰۰۸؛ سازمان جهانی گردشگری^۸، ۲۰۰۸) و از سوی دیگر، با دارابودن ماهیت چند بعدی خود، علاوه بر تأمین نیاز گردشگران، منجر به بروز تغییرات اقتصادی- اجتماعی متعددی در سیستم جوامع میزبان شده است (ایلیسایت^۹ و راسچی^{۱۰}، ۲۰۱۳). لذا گردشگری مذهبی با تأثیرگذاری بر ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و محیطی مقصد، می‌تواند در ارتقاء یا تنزل کیفیت زندگی جامعه محلی نقش برجسته‌ای ایفا کند. با این وجود امروزه بهبود کیفیت زندگی هدف اصلی تمام برنامه‌ریزی‌هاست (قدمی، و همکاران، ۱۳۸۹). در واقع بهبود کیفیت زندگی در هر جامعه‌ای، یکی از مهمترین اهداف سیاست‌های عمومی آن جامعه است (دبوسالار و همکاران، ۱۳۹۱: ۵۲).

1 ICOM

2 Liu

3 Chiang lee

4 Hun-ping

5 Quality of life

6 Friedel

7 Chewings

8 UNWTO

9 Elisabete

10 Raschi

در نواحی روستایی کیفیت زندگی از یک طرف متأثر از عوامل، فعالیت‌ها و تحولاتی است که در درون نواحی روستایی وجود دارند و از طرف دیگر تحت تأثیر عوامل بیرونی است که روستا و زندگی ساکنان آن را تحت تأثیر قرار می‌دهد (رضوانی، و همکاران، ۱۳۹۲). در این ارتباط برای توسعه نواحی روستایی، رشد و گسترش گردشگری توصیه می‌شود، زیرا جمعیت روستایی در این فعالیت هزینه‌ی بسیار کمی را می‌پردازد و به جای آن سود بالایی را دریافت می‌کند، در واقع در این نوع فعالیت اقتصادی، اکثر امکانات پذیرایی از گردشگر را محیط جغرافیایی روستا فراهم می‌کند (رضوانی، ۱۳۷۴).

حضور گردشگران در یک ناحیه روستایی از جنبه‌های مختلفی بر زندگی افراد آن ناحیه تأثیر می‌گذارد که این حضور هم شامل آثار و نتایج مثبت و هم شامل تبعات منفی می‌باشد (محمودی، ۱۳۹۳). در این بین موضوع قابل تأمل، اثراتی است که گردشگری مذهبی بر کیفیت زندگی ساکنان روستایی دارد. کیم (۲۰۰۲) اعتقاد دارد بین اثرات گردشگری و رضایت از قلمروهای مختلف از زندگی رابطه وجود دارد و با افزایش سطح توسعه‌ی گردشگری کیفیت زندگی ساکنان محلی افزایش می‌یابد. امروزه کیفیت زندگی به عنوان مفهومی چند بعدی و مهم در زندگی جوامع، در بسیاری از رشته‌های علمی از جمله گردشگری نفوذ یافته است (اکبریان رونیزی و همکاران ۱۳۹۲)؛ بنابراین ضروری به نظر می‌رسد تا با بررسی و شناخت این اثرات در روند توسعه گردشگری مذهبی و ارتقای سطح کیفیت زندگی در روستاهایی که این فعالیت در آنها رواج دارد گام برداشت، لذا در این پژوهش به تحلیل نقش گردشگری مذهبی در ارتقاء کیفیت زندگی خانوارهای روستایی حوزه نفوذ گردشگاهی شهر مشهد پرداخته خواهد شد که به این سوال کلیدی پاسخ داده شود که «گردشگری مذهبی به چه میزان بر ارتقاء ابعاد کیفیت زندگی خانوارهای روستایی منطقه مورد مطالعه (حوزه نفوذ گردشگاهی شهر مشهد) تأثیر داشته است؟» که با توجه به سوال اصلی تحقیق فرضیه‌های تحقیق عبارتند از:

- ۱- بین گردشگری مذهبی و بعد اقتصادی کیفیت زندگی ارتباط معنی داری وجود دارد.
- ۲- بین گردشگری مذهبی و بعد اجتماعی کیفیت زندگی ارتباط معنی داری وجود دارد.
- ۳- بین گردشگری مذهبی و بعد کالبدی کیفیت زندگی ارتباط معنی داری وجود دارد.
- ۴- بین گردشگری مذهبی و بعد زیست محیطی کیفیت زندگی ارتباط معنی داری وجود دارد.

ادبیات موضوع

مبانی نظری

- گردشگری مذهبی

گردشگری مذهبی یکی از اشکال عمده‌ی گردشگری است که شامل دیدار از اماکن مذهبی و انجام فرایض دینی و مذهبی است (حیدری چپانه، ۱۳۸۷). این نوع گردشگری که ریشه در باورها و اعتقادات دینی مذهبی دارد، به مفهوم تخصصی خود فراتر از وابستگی به زمان و اوقات فراغت، عامل مهم جغرافیایی انسانی در شکل‌گیری مسافرت، ایجاد تمرکز و چشم‌انداز فرهنگی است. نکته قابل توجه در این زمینه، این

است که گردشگری مذهبی تنها شکل از اشکال گردشگری می‌باشد که بر موانع آب و هوایی غلبه می‌نماید به طوری که با تغییرات فصل و تحولات آب و هوایی تعداد گردشگران مراکز مذهبی دچار تغییر نمی‌شود (منشی‌زاده، ۱۳۸۴). گردشگری مذهبی در کشور عمدتاً با واژه بقعه به کار می‌رود. در فرهنگ معین «بقعه» پاره‌ای زمین ممتاز از زمین حوالی مزار ائمه و بزرگان دین، مدفن متبرک، قطعه زمینی که زیارتگاهی در آن قرار گرفته باشد، است. همچنین، جای مقام، صومعه، خانقاه و همچنین بنا، عمارت خانه و سرای یاد شده و جمع آن بقاع است (نادعلی پور: ۱۳۹۱).

گردشگری مذهبی از جمله پدیده‌هایی است که به شکل قابل توجهی در تحولات اجتماعی، اقتصادی و رفاه روستایی تأثیر گذار است. از جمله این تحولات می‌توان به نقش توسعه گردشگری مذهبی بر کیفیت زندگی ساکنان روستایی اشاره نمود (اکبری‌ان رونی‌زی، و همکاران، ۱۳۹۲)

کیفیت زندگی

بحث کیفیت زندگی به تازگی در ادبیات توسعه و برنامه ریزی توسعه اجتماعی و مباحث اقتصاد نوین مطرح شده و جایگاه ویژه‌ای یافته است و دولتها در سطح ملی و محلی و نیز موسسات متعددی بر روی سنجش و شاخص سازی آن کار می‌کنند و به همین خاطر در طول سه دهه‌ی اخیر به عنوان جانشینی برای رفاه مادی، به اصلی‌ترین هدف اجتماعی کشورهای مختلف تبدیل شده است (فرجی ملائی و همکاران، ۱۳۸۹)

کیفیت زندگی یک مفهوم ذهنی و چند بُعدی است و آن را می‌توان ادراک افراد از موقعیت خود در زندگی در زمینه فرهنگی و ارزشی که در آن زندگی می‌کنند و در ارتباط با اهداف، انتظارات و استانداردهای آن دانست (نلسون^۱، ۲۰۰۶) همچنین مفهوم گسترده‌ای است که دارای معانی گوناگونی می‌باشد. برخی آن را به عنوان قابلیت زیست پذیری یک ناحیه، برخی دیگر به عنوان سنج‌های برای میزان جذابیت و برخی به عنوان رفاه عمومی، بهزیستی اجتماعی، شادکامی، رضایتمندی و ... تعریف کرده‌اند (اپلی^۲ و منون^۳، ۲۰۰۷).

علی‌رغم اختلاف نظرهایی که در تعریف کیفیت زندگی وجود دارد، توافقی ادراکی در میان متخصصین وجود دارد که بر مبنای آن بیشتر متخصصین کیفیت زندگی را شامل ابعاد مثبت، و مفهومی چند بُعدی می‌دانند و آنچه در این ادراک مسلم است، این است که ارزیابی کیفیت زندگی توسط «شاخص‌های عینی» و «شاخص‌های ذهنی» صورت می‌گیرند. به طور کلی در حال حاضر اساس تئوریک اندکی برای ابعاد کیفیت زندگی وجود دارد. با این وجود، بیشتر پژوهشگران و صاحب‌نظران این حوزه معتقدند که کیفیت زندگی دارای ابعاد فیزیکی - محیطی، اجتماعی، روانشناختی، محیطی و اقتصادی است (حاتمی‌نژاد، و همکاران، ۱۳۹۰).

¹ Nillson

² Epley

³ Menon

امروزه کیفیت زندگی تنها در مفهوم کیفیت زندگی مادی خلاصه نمی‌شود. در واقع، باید میان زندگی مطلوب و زندگی مرفه تفاوت قائل شد، چرا که زندگی مطلوب بر ارزش‌های انسانی و اجتماعی استوار است، اما زندگی مرفه شاخص‌هایی هم چون ارتقای درآمد اقتصادی را مدنظر دارد (محمودی، ۱۳۹۰). در یک جمع بندی می‌توان بیان داشت آنچه که همواره در زمینه توسعه روستایی و کیفیت زندگی مورد توجه است، کاهش محرومیت جغرافیایی و دسترسی به حداقل‌های زندگی است.

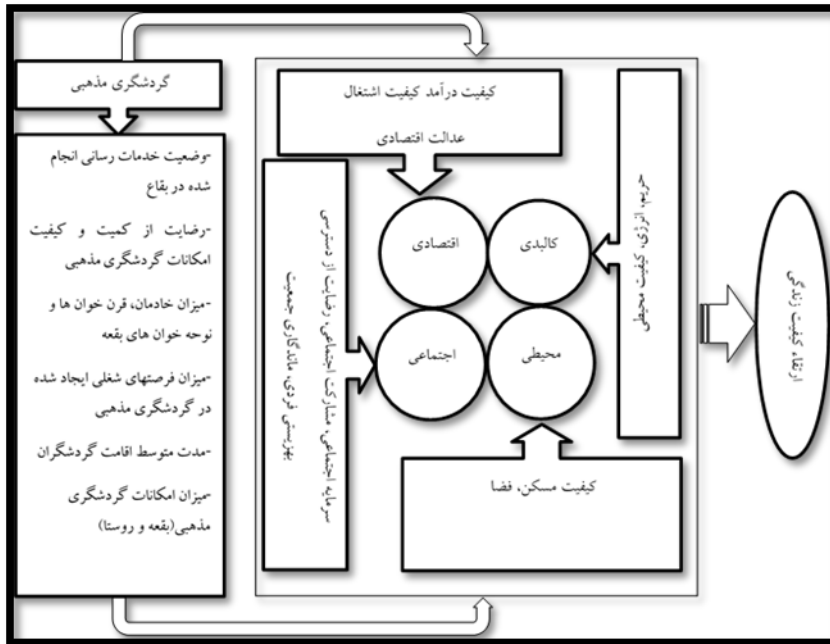
کیفیت زندگی و گردشگری

سطح کیفیت زندگی جامعه محلی با مراحل مختلف مدل چرخه حیات گردشگری در ارتباط است. در نظریه‌های متعدد چرخه حیات گردشگری، که عموماً بر ظرفیت تحمل اجتماعی استوارند، اعتقاد بر این است در طول مراحل اولیه توسعه، تغییرات مثبتی در سطح کیفیت زندگی ساکنان مقصد ایجاد می‌شود، ولی در ادامه، زمانی که ظرفیت تحمل یا سطح تغییرات قابل قبول جامعه به آستانه خود برسد، تغییرات منفی ناشی از توسعه گردشگری در جامعه نمایان خواهد شد و به تدریج کیفیت زندگی ساکنان مقصد تنزل خواهد کرد (محمدپورجابری، ۱۳۹۳) تحقیقات در زمینه کیفیت زندگی، سفر و گردشگری نشان می‌دهد که سفر مزایای مثبت مستقیم و غیر مستقیم زیادی نظیر سطوح بالاتری از شاد بودن، ارتقاء سلامتی، افزایش امید به زندگی، افزایش عزت نفس، بالا بردن سطح رضایتمندی در جنبه‌های مختلف زندگی و به طور کلی رضایت از زندگی را به همراه دارد و بر مقولات مرتبط با توانایی گردشگری در ارتقاء و کاهش کیفیت زندگی ساکنان جوامع میزبان تاکید دارد (شکوهی، و همکاران، ۱۳۹۲). جدول شماره (۱) تأثیرات گردشگری بر کیفیت زندگی را نشان می‌دهد. بنابراین مدل مفهومی تحقیق به قرار شکل (۱) می‌باشد.

جدول (۱): تأثیرات گردشگری بر کیفیت زندگی

تأثیرات	مثبت	منفی
اقتصادی	پویایی اقتصاد، ایجاد اشتغال و استخدام	افزایش قیمت در طی رویدادهای خاص، ظهور رانت خواری زمین
فیزیکی	ساخت امکانات جدید، بهبود زیرساخت‌های محلی.	آسیب‌های زیست محیطی، ازدحام
اجتماعی و فرهنگی	تقویت اساس جامعه از طریق کار داوطلبانه، به وجود آمدن ایده‌های جدید در نتیجه قرار گرفتن در معرض دیگر فرهنگها و روشهای زندگی، تقویت سنن و ارزشهای محلی	توسعه حرص و آز، تسریع روندهای نامطلوب اجتماعی نظیر: شهرنشینی لجام گسیخته، تجاری کردن فعالیتهایی که ممکن است شخصی یا ماهیت خصوصی داشته باشند، تغییر در ماهیت فعالیتهای فرهنگی برای تطبیق با گردشگری.

مأخذ: (شکوهی و همکاران، ۱۳۹۲)

شکل ۱: مدل مفهومی تحقیق

پیشینه تحقیق

در زمینه گردشگری و کیفیت زندگی در نواحی روستایی کشور تحقیقات زیادی انجام شده است که بیشتر در ارتباط با «توسعه روستایی» و تأثیر آن بر ابعاد اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی روستا است. اما مطالعات محدودی به بررسی «اثر گردشگری مذهبی بر کیفیت زندگی» پرداخته‌اند. با توجه به اینکه گردشگری مذهبی با تغییرات فصل و تحولات آب و هوایی تعداد گردشگران آن دچار تغییر نمی‌شود و دارای اثرات همیشگی است تحقیقات کمی در این زمینه انجام شده است که عبارتند از: محمدی یگانه و همکاران در سال (۱۳۹۲) و اکبریان رونیزی و همکاران در سال (۱۳۹۲) که در مجموع به این نتیجه رسیده‌اند که گردشگری مذهبی در بهبود کیفیت زندگی ساکنان محلی نقش داشته و ابعاد مختلف نواحی روستایی به خصوص بعد کالبدی را با دگرگونی همراه می‌سازد که پیشنهاد می‌گردد با سازکار کارآمد مدیریت، اثرات در جهت توسعه گردشگری گام برداشت. بنابراین توجه به مقوله گردشگری در ارتقاء کیفیت زندگی می‌توند مهم باشد. با این وجود تحقیقات دیگری در حوزه‌های شهری و روستایی و همچنین داخلی و خارجی انجام شده است که می‌توان به مطالعه محمد پور جابری در سال (۱۳۹۳)، خواجه شاهکوهی و مینایی در سال (۱۳۹۳)، شکوهی و همکاران در سال (۱۳۹۲)، فرجی سبکبار و همکاران در سال (۱۳۹۰)، رضوانی و همکاران در سال (۱۳۹۱)، قدمی و همکاران در سال (۱۳۸۹)، امیبوا^۱ در سال (۲۰۱۱) و هسو^۲ و

^۱Mbaiwa

^۲Hsu

هانگ^۱ در سال (۲۰۱۵)، یوزال^۲ و سیرگی^۳ در سال (۲۰۱۶)، یوزال و همکاران در سال (۲۰۱۵) و لینگ^۴ و هوی^۵ در سال (۲۰۱۶) نتایج مطالعات مذکور نشان می‌دهد که توسعه گردشگری بر کیفیت زندگی نقش موثری داشته است و عامل اقتصادی بیشترین تأثیر را پذیرفته است همچنین گردشگری بر ابعاد متفاوت کیفیت زندگی، همچون اشتغال و درآمد و کیفیت مسکن تأثیر مثبت و بر ابعاد بهداشتی و محیطی و کیفیت سلامت تأثیر منفی داشته است. همچنین کسانی که در حوزه گردشگری فعالیت می‌کنند از زندگی خود راضی تر هستند و نگرش ساکنان به صنعت گردشگری به محل زندگی آنان بستگی دارد همچنین گردشگری سبب ایجاد اثرات مثبت بر روی زندگی خانوادگی، زندگی اجتماعی، اوقات فراغت زندگی، زندگی فرهنگی در رابطه با دیگران می‌شود.

۱- روش شناسی تحقیق

پژوهش حاضر از نوع کاربردی و روش انجام تحقیق توصیفی-تحلیلی است. به منظور تدوین چارچوب نظری، پیشینه و متغیرهای تحقیق از مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای استفاده شد. واحد تحلیل در این پژوهش روستا می‌باشد. اطلاعات استخراج شده از پرسشنامه با استفاده از روش‌های تجزیه و تحلیل آماری در نرم افزار SPSS مورد بررسی قرار گرفت. همچنین از دو نرم افزار Lisrel و GIS در بخش‌های مختلف پژوهش استفاده شده است. جهت تعیین حوزه نفوذ گردشگاهی کلانشهرها از دو الگو می‌توان استفاده نمود: الف- «الگوی تعیین حد نهایی حوزه‌ی گردشگاهی کلانشهرها» که بر اساس فرمول $R = \sqrt[3]{P}$ محاسبه می‌شود در این فرمول R حد نهایی حوزه گردشگاهی و P جمعیت کلانشهر تقسیم بر هزار است. این الگو برای شهر مشهد با جمعیت ۲,۷۶۶ میلیون نفری (در سال ۱۳۹۰) حدود ۵۹ کیلومتر (شعاع حوزه نفوذ گردشگری) به دست آمد. ب- «الگوی راپرت» این الگو نیز یکی از الگوهای مربوط به حوزه نفوذ گردشگری است که از طریق فرمول $A = \sqrt[4]{E}$ محاسبه می‌شود در این فرمول A فاصله مناسب E جمعیت شهر یا منطقه به ۱۰۰۰ نفر (سقای، ۱۳۸۸) است. در این الگو برای شهر مشهد با توجه به جمعیت شهر مشهد، حوزه نفوذ برابر ۵۹ کیلومتر (شعاع حوزه نفوذ گردشگری) به دست آمده است. جامعه آماری در این پژوهش، روستاهای دارای بقاع متبرکه در حوزه نفوذ گردشگری شهر مشهد می‌باشد که با توجه به مطالعات میدانی صورت گرفته از ۱۳ روستای دارای امامزاده در دو شهرستان مشهد و بینالود که در حوزه نفوذ گردشگری شهر مشهد می‌باشند و با توجه به لحاظ نمودن پراکنش فضایی روستاها در تمام دهستان‌ها از هر دهستان یک روستا به طور تصادفی انتخاب شد که در نهایت مجموع تعداد نمونه‌ها ۷ روستا تعیین گردید (شکل ۲) که عبارتند از: روستای حصار از شهرستان بینالود و تبادکان، خواجه حسین آباد، اندرخ، پیوه ژن، ده سرخ و میامی از شهرستان مشهد که در سال ۱۳۹۰ دارای تعداد خانواری برابر با ۲۲۵۹ خانوار (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰) می‌باشند. با توجه به حجم خانوار روستاهای نمونه (۲۲۵۹ خانوار)، حجم نمونه با توجه به فرمول

¹ Huang

² Uysal

³ Sirgy

⁴ Liang

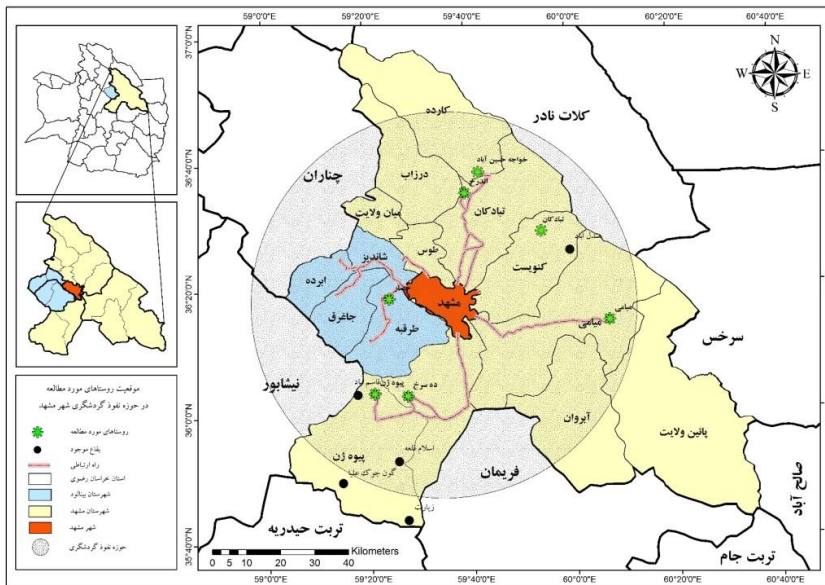
⁵ Hui

کوکران و با خطای ۰/۰۷ درصد معادل ۱۸۵ نفر تعیین گردید که با استفاده از روش تسهیم به نسبت تعداد خانوارهای نمونه در هر روستا تعیین گردید. برای آگاهی از تعداد گردشگران مذهبی در منطقه مورد مطالعه از آمار سازمان اوقاف و امور خیریه استفاده شده است. بر اساس آمار سازمان اوقاف، حجم گردشگر در بقاع متبرکه روستاهای نمونه ۶۱۹۰۰۰۰ نفر اعلام گردید. بر این اساس حجم گردشگران نمونه با استفاده از فرمول کوکران با خطای ۰/۰۷ درصد معادل ۱۹۶ نفر تعیین گردید و جمعا تعداد ۳۸۱ پرسشنامه میزبان و میهمان در روستاهای مورد بررسی تکمیل گردید(جدول ۲).

جدول (۲): بقاع نمونه، تعداد گردشگر، حجم خانوار و تعداد نمونه در هر روستا و بقعه (۱۳۹۰)

دهستان	آبادی	نام بقعه	تعداد گردشگر نفر	تعداد نمونه	خانوار ۱۳۹۰	تعداد نمونه
طرقبه	حصار	امام زادگان سید یاسر و ناصر	۲۵۰۰۰۰۰	۵۲	۵۶۹	۴۵
تبادکان	اندرخ	سید عمادالدین، سید فتح الله	۱۰۰۰۰	۱۵	۱۶۲	۱۳
کنویست	تبادکان	امام زادگان تبادکان	۸۰۰۰۰	۱۶	۴۴۰	۳۵
کارده	خواجه حسین آباد	میر سبحان و بی بی صنوبر	۱۰۰۰۰	۱۵	۴۹	۱۰
سرجام	ده سرخ	سید عبد العزیز	۸۰۰۰۰	۱۶	۱۵۶	۱۲
احمد آباد	پیوه ژن	امام زادگان هاشم و محتشم	۱۰۰۰۰	۱۵	۲۵۵	۲۰
میامی	میامی	امامزاده یحیی	۳۵۰۰۰۰۰	۶۷	۶۲۸	۵۰
مجموع						
			۶۱۹۰۰۰۰	۱۹۶	۲۲۵۹	۱۸۵

مأخذ: سازمان اوقاف و امور خیریه استان خراسان رضوی و مرکز آمار استانداری خراسان رضوی

شکل شماره ۲: موقعیت روستاهای مورد مطالعه در شهرستان‌های مشهد و بینالود در استان خراسان رضوی (ترسیم: نگارنده بر اساس نقشه پایه استانداری خراسان رضوی، ۱۳۹۴)

متغیر وابسته تحقیق در چهار بعد اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و زیست محیطی که در مجموع ۱۳ شاخص و ۶۵ گویه را شامل می‌شود و متغیر مستقل با ۶ شاخص و ۲۰ گویه کمی گردیده (جدول ۳) که با توجه با توجه به آنچه که در جدول (۴) قابل مشاهده است. پایایی شاخص‌ها مورد مطالعه تأیید شده که برای محاسبه میزان پایایی از آزمون آلفای کرونباخ استفاده شد که مقدار آن برای تمام شاخص‌ها بیشتر از ۰/۷ به دست آمد. همان‌طور که مشخص است ضریب پایایی بدست آمده در حد بالا می‌باشد و این موضوع نشان دهنده همبستگی درونی بین متغیرها برای سنجش مفاهیم مورد نظر می‌باشد و بدین ترتیب می‌توان گفت که تحقیق ما از قابلیت اعتماد و یا پایایی لازم برخوردار می‌باشد.

جدول (۳): شاخص های متغیر وابسته و مستقل

متغیر وابسته (کیفیت زندگی)	متغیر مستقل (گردشگری مذهبی)	
بعد	شاخص	شاخص
اقتصادی	کیفیت درآمد	میزان امکانات گردشگری مذهبی (روستا و بقعه)
	کیفیت اشتغال	میزان رضایتمندی از امکانات گردشگری مذهبی (روستا و بقعه)
	عدالت اقتصادی	
اجتماعی	سرمایه های اجتماعی	وضعیت خدمات رسانی انجام شده در بقاع
	مشارکت اجتماعی	
	رضایت از دسترسی ها	میزان تعداد خادمان، قرآن خوان و نوحه خوان مشغول در بقعه
	ماندگاری جمعیت	
کالبدی	بهریستی فردی	میزان فرصت های شغلی ایجاد شده در بخش گردشگری مذهبی
	کیفیت مسکن	
زیست محیطی	فضا	مدت متوسط اقامت گردشگران
	حریم	
	انرژی	
	کیفیت محیط	

مأخذ: (اکبریان رونیزی و همکاران، ۱۳۹۲، قدمی و همکاران، ۱۳۹۱، سراقی و همکاران، ۱۳۸۷، شکوهی و همکاران، ۱۳۹۲ و محمدپورجباری، ۱۳۹۳)

جدول (۴): متغیر ها، ابعاد، تعداد شاخص و گویه و میزان آلفای کرونباخ

متغیر	ابعاد	تعداد شاخص	تعداد گویه	آلفای کرونباخ
متغیر وابسته کیفیت زندگی	اقتصادی	۳	۱۶	۰/۹۲۲
	اجتماعی	۵	۲۷	
	کالبدی	۲	۱۲	
	زیست محیطی	۳	۱۰	
متغیر مستقل گردشگری مذهبی		۶	۲۰	۰/۷۱۰

مأخذ: یافته های پژوهش، ۱۳۹۴

تجزیه و تحلیل

ویژگی های جامعه میزبان و میهمان

یافته های توصیفی جامعه میزبان نشان می دهد که تعداد ۱۱۰ نفر مرد (۵۹/۴۵ درصد) و ۷۵ نفر را زنان (۴۰/۵۴ درصد) تشکیل می دهند. ۷۶/۵ درصد از افراد متأهل و ۲۳/۵ درصد مجرد هستند. اغلب روستائیان دارای تحصیلات زیر دیپلم به ترتیب با ۳۸/۵ درصد بوده اند. و عمده پاسخگویان (۴۱/۱ درصد) در گروه سنی ۳۰-۳۹ سال قرار دارند، همچنین تعداد خانوار اغلب پاسخگویان (معادل ۳۱/۲ درصد) ۵ تا ۷ نفر بوده است. ۴۱/۵ درصد پاسخگویان شاغل در بخش خدمات، ۳۵ درصد شاغل در بخش کشاورزی، ۲۳/۵ درصد شاغل در بخش صنعت بوده اند. بیشتر شاغلین در بخش خدمات مشغول به فعالیت هستند که علت این امر

شکل‌گیری خدمات مرتبط با گردشگری در روستاهای مورد مطالعه و وجود تنگناهای فراوان موجود در بخش کشاورزی خصوصاً کمبود آب مطرح نموده‌اند.

یافته‌های توصیفی جامعه میهمان نشان می‌دهد که از نظر جنسیت ۱۰۲ نفر از گردشگران مرد (۵۲/۵ درصد) و ۹۴ نفر را زنان (۴۷/۹۵ درصد) تشکیل می‌دهد. ۸۱/۵ درصد از گردشگران متأهل و ۱۹/۵ درصد آن‌ها مجرد هستند. اغلب گردشگران دارای تحصیلات دیپلم با ۳۸/۳ درصد بوده‌اند. عمده پاسخگویان (معادل ۳۱ درصد) در گروه سنی ۴۰ تا ۴۹ سال قرار دارند. از نظر شغلی ۵۸/۸ درصد گردشگران شاغل در بخش خدمات، ۴/۲ درصد شاغل در بخش کشاورزی، ۳۵/۴ درصد شاغل در بخش صنعت هستند و ۱/۶ درصد به علت از کارافتادگی و عدم یافتن شغل مناسب بیکارند. ۸۹/۲ درصد از گردشگران روستاهای مورد بررسی از استان خراسان رضوی، ۱۰/۸ درصد از سایر استانهای کشور بوده‌اند. با توجه به مطالعات میدانی صورت گرفته اکثر گردشگران (۶۶/۳ درصد) با خانواده‌ی خود به روستاهای دارای جاذبه‌های مذهبی سفر نموده‌اند و تنها ۱۳ درصد گردشگران به صورت انفرادی به روستاهای مورد بررسی سفر کرده‌اند. همچنین ۳۸/۸ درصد از گردشگران اظهار داشتند که تعداد همراهانشان بین ۴ تا ۶ نفر می‌باشند. با توجه به نتایج گرفته شده از پرسشنامه جامعه میهمان در روستاهایی که علاوه بر گردشگری مذهبی دارای گردشگری طبیعت گردی هم هستند گردشگران تمایل بیشتری به طبیعت گردی دارند به شکلی که به طور میانگین حدود ۷۹ درصد گردشگران روستاهای حصار، اندرخ، پیوه ژن و خواجه حسین آباد اولویت اول آنها طبیعت گردی می‌باشد.

در تحقیق حاضر متغیر وابسته «ارتقاء کیفیت زندگی» است که توسط مولفه‌های متعدد مرتبط با «بعدهای اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و زیست محیطی» با ۶۰ مولفه مطالعه شده است و متغیر مستقل «گردشگری مذهبی» است که با ۲۰ مولفه مطالعه گردید. با توجه به اینکه شاخص‌های تحقیق در مقیاس‌های متفاوت فاصله‌ای و ترتیبی می‌باشند اقدام به هم مقیاس کردن شاخص‌ها گردید. همانطور که در جدول (۵) قابل مشاهده است بیشترین میانگین متعلق به بعد اجتماعی کیفیت زندگی با ۳/۰۷۷ و کمترین میانگین هم متعلق به بعد اقتصادی کیفیت زندگی با ۲/۹۷ می‌باشد. همچنین کمترین انحراف معیار در شاخص گردشگری مذهبی مشاهده شده است و بیشترین انحراف معیار هم مربوط به بعد اقتصادی کیفیت زندگی که کمترین میانگین را هم متعلق به خود کرده است.

جدول (۵): میانگین و انحراف معیار متغیرهای تحقیق

متغیر	شاخص‌ها	میانگین	انحراف معیار
کیفیت زندگی	اقتصادی	۲/۹۷۱	۰/۴۷
	اجتماعی	۳/۰۷۷	۰/۴۳
	کالبدی	۳/۰۵۴	۰/۴۵
	زیست محیطی	۳/۰۴۵	۰/۴۶
گردشگری مذهبی		۳/۰۴۷	۰/۳۵

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۴

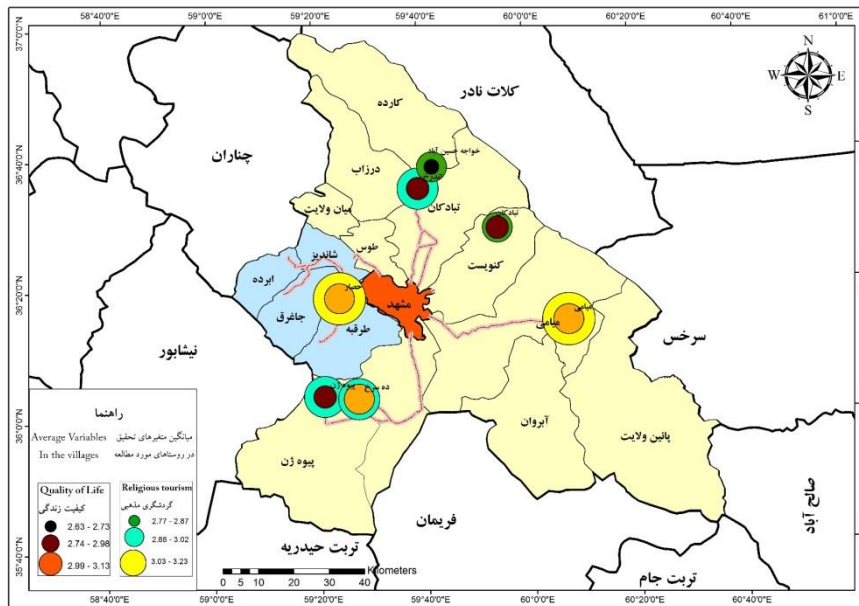
با توجه به آنچه که در جدول (۶) و شکل شماره (۳) می‌توان مشاهده نمود، کمترین میانگین متغیرهای تحقیق متعلق به روستای خواجه حسین آباد می‌باشد که علت آن را می‌توان به این شرح بیان نمود که راه ارتباطی روستای خواجه حسین آباد از کیفیت بسیار نامناسبی برخوردار است به شکلی که بر اساس مصاحبه‌ای که با خادم و اعضای شورای روستا شده است به این نکته اشاره داشته‌اند که اکثر گردشگران خصوصاً گردشگران خارجی بعد از مراجعه به روستا به علت راه ارتباطی نامناسب دیگر به روستا باز نمی‌گردند، همچنین روستا از لحاظ کمیت و کیفیت امکانات گردشگری در وضعیت مناسبی قرار ندارد. این نکته را هم باید اضافه نمود که در این روستا به علت کمبود زیرساخت‌های گردشگری و عدم تبلیغات نتوانسته گردشگران را جذب کند و همین علت سبب شده است که گردشگری نتواند اثرات مثبت و پایداری بر کیفیت زندگی خانوارهای روستای خواجه حسین آباد داشته باشد.

جدول (۶): میانگین متغیرهای تحقیق به تفکیک روستا

روستا	گردشگری مذهبی	کیفیت زندگی
اندرخ	۲/۲۹۲	۲/۹۱
پیوه ژن	۳/۰۲	۲/۹۸
تبادکان	۲/۸۷	۲/۹۵
حصار	۳/۱۱	۳/۱۳
خواجه حسین آباد	۲/۷۷	۲/۶۳
ده سرخ	۲/۹۸	۳/۰۹
میامی	۳/۲۳	۳/۱۳

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۴

بیشترین شاخص‌های تحقیق مربوط به روستای میامی و حصار می‌باشد که علت آن را می‌توان وجود راه مناسب در هر دو روستا، تبلیغات گسترده در شهر مشهد و شناخته شده بودن امامزاده‌های این دو روستا در بین گردشگران خصوصاً گردشگران خارجی می‌باشد به شکلی که بر اساس تحقیقات میدانی که توسط محقق در شهر مشهد در طی یه دوره چهار ساله صورت گرفته بود بیشترین زائران و گردشگرانی که به شهر مشهد می‌آیند زیارت این دو امامزاده را در برنامه خود قرار می‌دهند، همچنین هر دو روستای میامی و حصار از لحاظ کمیت و کیفیت امکانات گردشگری نسبت به روستاهای دیگری که دارای جاذبه مذهبی هستند و در حوز نفوذ گردشگاهی شهر مشهد قرار گرفته‌اند در وضعیت بهتری قرار دارند و تقریباً تمام امکاناتی که گردشگران در این دو روستا نیاز دارند وجود دارد، با وجود همه این عوامل، گردشگری مذهبی در این دو روستا نتوانسته اثرات مثبت و پایداری متوسطی بر کیفیت زندگی خانوارهای روستایی ساکن در این دو روستا داشته باشد.

شکل (۳): میانگین متغیرهای تحقیق در روستاهای مورد مطالعه

(ترسیم: نگارنده بر اساس نقشه پایه استانداری خراسان رضوی، ۱۳۹۴)

در ادامه برای بررسی نرمال بودن متغیرها از آزمون کلموگروف-اسمیرنوف استفاده شده است. در این آزمون فرضیه‌ی صفر نرمال بودن داده‌هاست، اگر Kolmogorov-Smirnov Z بین $+1/96$ و $-1/96$ باشد و سطح معنی داری بیشتر از 0.05 باشد، فرضیه صفر رد می‌شود و نرمال بودن داده‌ها تأیید می‌شود (گودرزی، ۱۳۸۸: ۱۱۵). نتایج جدول (۷) نشان می‌دهد که کلموگروف-اسمیرنوف تمام داده‌ها بین $+1/96$ و $-1/96$ می‌باشد و سطح معنی داری تمام داده‌ها هم بیشتر از 0.05 می‌باشد پس در نتیجه در همه شاخص و متغیرها توزیع داده‌ها نرمال می‌باشد.

جدول (۷): آزمون کلموگروف-اسمیرنوف متغیرهای مورد مطالعه

۱۰	شاخص‌ها	Kolmogorov-Smirnov Z	سطح معنی داری	نتیجه آزمون
کیفیت زندگی	اقتصادی	۰/۴۰	۰/۹۹۷	تأیید نرمال بودن
	اجتماعی	۰/۹۵	۰/۳۳۲	تأیید نرمال بودن
	کالبدی	۱/۰۱	۰/۲۶۴	تأیید نرمال بودن
	زیست محیطی	۰/۸۵	۰/۴۶۶	تأیید نرمال بودن
	گردشگری مذهبی	۰/۶۶	۰/۷۷۶	تأیید نرمال بودن

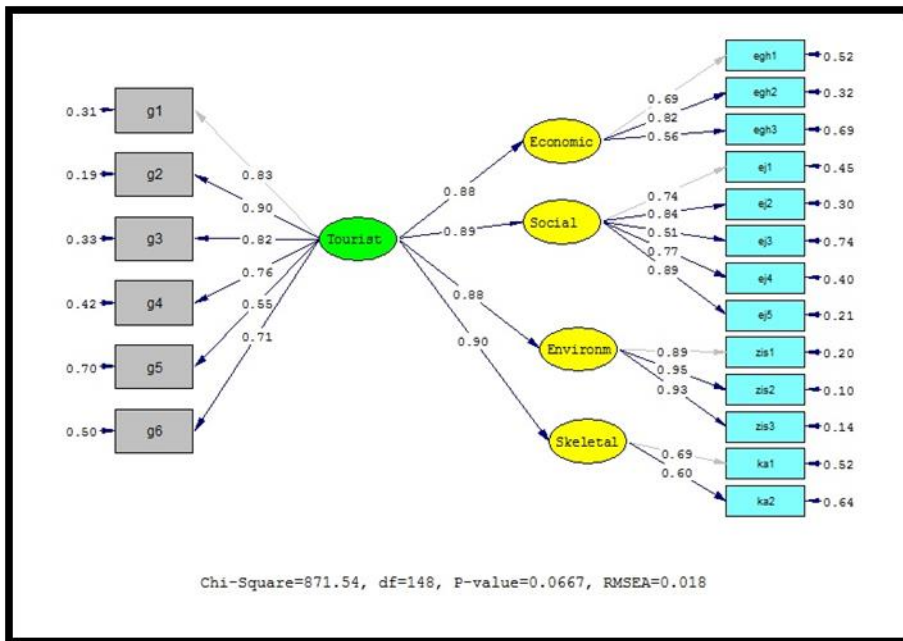
مأخذ: یافته‌های پژوهش ۱۳۹۴

با توجه به نرمال بودن متغیرهای تحقیق برای آزمون مدل تحقیق، مسیرهای موجود در آن و نیز فرضیه‌های تحقیق از نرم افزار لیزرل استفاده شده است. بر اساس خروجی نرم افزار مدل اصلی در قالب شکل (۴) آمده، که در آن روابط میان متغیرها و ضرایب هر یک از آنها نشان داده شده است.

سؤال اساسی مطرح شده این است که آیا این مدل؛ مدل مناسبی می باشد؟ برای پاسخ به این پرسش بایستی آماره x^2/df و سایر معیارهای مناسب بودن برازش مدل مورد بررسی قرار گیرد. با توجه به خروجی لیزرل مقدار x^2/df محاسبه شده برابر با $0/38$ می باشد وجود x^2/df پایین نشان دهنده برازش مناسب مدل است. زیرا هر چه مقدار x^2/df کمتر باشد، مدل ارائه شده مدل مناسب تری می باشد با توجه به نتایج زیر که از خروجی نرم افزار لیزرل به دست آمده‌اند.

$$x^2/df=0.38 \text{ و } P\text{-valu}=0.0667 \text{ و } RMSEA=0.018$$

مقدار (p-value) بیشتر از مقدار سطح معنی داری استاندارد ($=0/05$) می باشد بنابراین مدل ارائه شده مدل مناسبی می باشد. همچنین با توجه به مقدار RMSEA به دست آمده که ($0/018$) می باشد و کمتر از ($0/05$) می باشد، مدل از برازندگی مطلوب و قابل اطمینان برخوردار است.

شکل (۴): تخمین استاندارد مدل (مدل اصلی تحقیق)

برآزش مدل تحقیق

مهمترین شاخص‌های برآزش مدل عبارتند از (CFI)، (RMSEA)، (AGFI)، (GFI) و (NFI) که حالت‌های بهینه برای این آزمون‌ها در جدول (۸) نشان داده شده است:

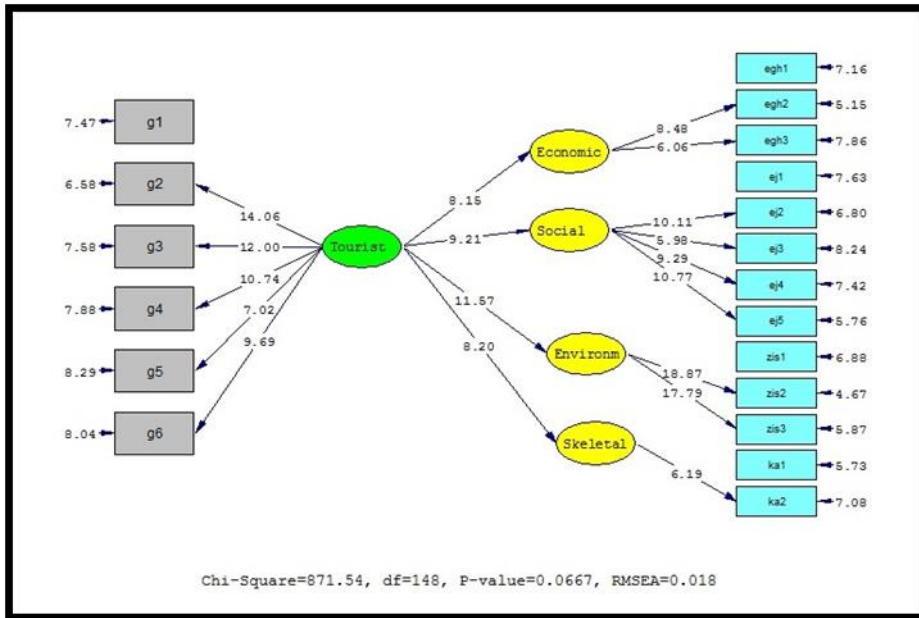
جدول (۸): بررسی شاخص‌های مناسب بودن مدل

نام آزمون	مقدار استاندارد شاخص	مقدار شاخص در مدل مورد نظر	نتیجه گیری
χ^2	کمتر از ۲	۰/۳۸	برآزش مدل مناسب است
p-value	بیشتر از ۰/۰۵	۰/۰۶۶	برآزش مدل مناسب است
GFI	بیشتر از ۰/۹	۰/۹۱	برآزش مدل مناسب است
AGFI	بیشتر از ۰/۹	۰/۹۵	برآزش مدل مناسب است
RMSEA	کوچکتر از ۰/۰۸	۰/۰۱۸	برآزش مدل مناسب است
CFI	بیشتر از ۰/۹	۰/۹۰	برآزش مدل مناسب است
NFI	بیشتر از ۰/۹	۰/۸۹۹	برآزش مدل مناسب است

منبع: یافته‌های تحقیق: ۱۳۹۴

آزمون معناداری مدل

به منظور نشان دادن معناداری هر کدام از پارامترهای مدل از آماره T استفاده می‌شود. این آماره از نسبت ضریب هر پارامتر به خطای انحراف معیار آن پارامتر بدست می‌آید. که می‌بایستی در آزمون، قدر مطلق t بزرگتر از ۲ باشد تا این تخمین‌ها از لحاظ آماری معنادار شود با توجه به خروجی لیزرل میزان قدر مطلق t محاسبه شده در کلیه متغیرها بزرگتر از ۲ می‌باشد. بنابراین کلیه تخمین‌های ارائه شده از لحاظ آماری معنادار می‌باشند. نتایج تایید و رد این روابط در جدول (۹) نشان داده شده است.

شکل (۵): مدل شاخص اصلاحی T

بنابراین مدل لیزرل نشان می‌دهد که بین شاخص‌های کیفیت زندگی بکارگرفته شده در تحقیق و توسعه گردشگری مذهبی رابطه معنادار و مثبتی وجود دارد. آزمون‌های به کارگرفته نشان می‌دهد که برازش مدل برای تمامی شاخص‌ها مناسب بوده است. لذا جدول شماره (۹) به صورت خلاصه نشان می‌دهد که کدام یک از متغیرها و روابط آن معنادار بوده و کدام یک از روابط موجود در مدل معنادار نیست.

جدول (۹): نتایج ضرایب استاندارد و اعداد معناداری مدل پژوهش

نتیجه (رد یا تأیید)	اعداد معناداری	ضریب استاندارد	نام رابطه
تأیید	۸/۱۵	۰/۸۸	معنی داری بین گردشگری مذهبی و بعد اقتصادی کیفیت زندگی
تأیید	۹,۲۱	۰,۸۹	معنی داری بین گردشگری مذهبی و بعد اجتماعی کیفیت زندگی
تأیید	۸,۲۰	۰,۹۰	معنی داری بین گردشگری مذهبی و بعد کالبدی کیفیت زندگی
تأیید	۱۱,۵۷	۰,۸۸	معنی داری بین گردشگری مذهبی و بعد زیست محیطی کیفیت زندگی

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۴

با توجه به جدول (۹) و شکل (۶) می‌توان فرضیه‌های زیر را بطور جزئی بررسی کرد:

فرض ۱- بین گردشگری مذهبی و بعد اقتصادی کیفیت زندگی ارتباط معنی داری وجود دارد. همانطور که در جدول (۹) قابل مشاهده است با توجه به ضریب استاندارد و معنی داری به دست آمده که بیشتر از $1/96$ می‌باشد معنی داری فرضیه تأیید می‌شود و بین گردشگری مذهبی و بعد اقتصادی کیفیت زندگی ارتباط معنی داری با ضریب استاندارد $0/88$ و معنی داری $8/15$ تأیید می‌شود و در مجموع معادله این فرضیه بر این اساس می‌باشد.

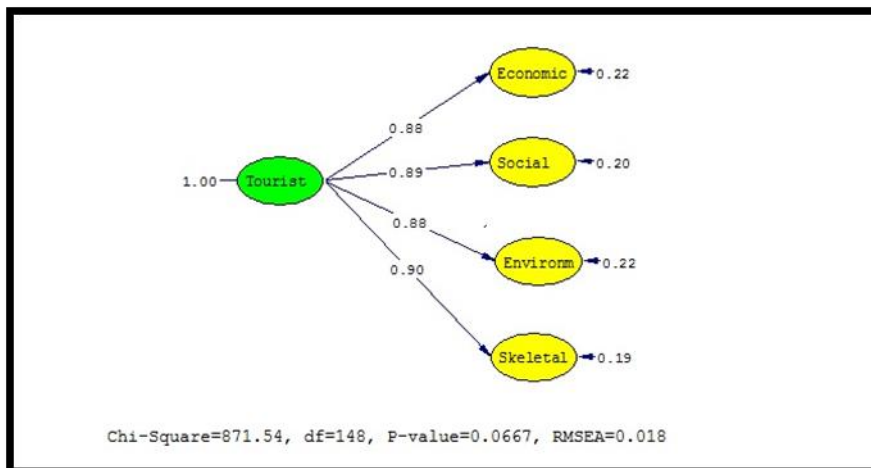
$$(0/22)+(گردشگری مذهبی) (0/88) = \text{بعد اقتصادی کیفیت زندگی}$$

فرض ۲- بین گردشگری مذهبی و بعد اجتماعی کیفیت زندگی ارتباط معنی داری وجود دارد. همانطور که در جدول (۹) قابل مشاهده است با توجه به ضریب استاندارد و معنی داری به دست آمده که بیشتر از $1/96$ می‌باشد معنی داری فرضیه تأیید می‌شود و بین گردشگری مذهبی و بعد اجتماعی کیفیت زندگی ارتباط معنی داری با ضریب استاندارد $0/89$ و معنی داری $9/21$ تأیید می‌شود. در مجموع معادله این فرضیه بر این اساس می‌باشد.

$$(0/20)+(گردشگری مذهبی) (0/89) = \text{بعد اجتماعی کیفیت زندگی}$$

فرض ۳- بین گردشگری مذهبی و بعد کالبدی کیفیت زندگی ارتباط معنی داری وجود دارد. همانطور که در جدول (۹) قابل مشاهده است با توجه به ضریب استاندارد و معنی داری به دست آمده که بیشتر از $1/96$ می‌باشد معنی داری فرضیه تأیید می‌شود و بین گردشگری مذهبی و بعد کالبدی کیفیت زندگی ارتباط معنی داری با ضریب استاندارد $0/90$ و معنی داری $8/20$ تأیید می‌شود. در مجموع معادله این فرضیه بر این اساس می‌باشد.

$$(0/19)+(گردشگری مذهبی) (0/90) = \text{بعد کالبدی کیفیت زندگی}$$

شکل (۶): مدل نهایی تحقیق

فرض ۴- بین گردشگری مذهبی و بعد زیست محیطی کیفیت زندگی ارتباط معنی‌داری وجود دارد. همانطور که در جدول (۹) قابل مشاهده است با توجه به ضریب استاندارد و معنی‌داری به دست آمده که بیشتر از ۱/۹۶ می‌باشد معنی‌داری فرضیه تأیید می‌شود و بین گردشگری مذهبی و بعد اقتصادی کیفیت زندگی ارتباط معنی‌داری با ضریب استاندارد ۰/۸۸ و معناداری ۱/۵۷ تأیید می‌شود. در مجموع معادله این فرضیه بر این اساس می‌باشد.

$$(۰/۲۲) + (\text{گردشگری مذهبی}) (۰/۸۸) = \text{بعد زیست محیطی کیفیت زندگی}$$

با توجه به خروجی نرم افزار لیزرل نتایج فوق تأیید شده است. شکل شماره (۶) مدل نهایی تحقیق است که نشان می‌دهد گردشگری مذهبی بر ابعاد کیفیت زندگی تأثیر دارد. مدل نهایی نشان می‌دهد که گردشگری مذهبی به ترتیب بر بعد کالبدی، اجتماعی و به یک اندازه بعد اقتصادی و زیست محیطی بیشترین تأثیر را دارد. ضرایب استاندارد هر یک از این روابط در مدل نهایی نشان داده شده است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

با توجه به یافته‌های تحقیق، در این پژوهش که به مطالعه اثر گردشگری مذهبی بر ابعاد کیفیت زندگی در روستاهای دارای بقاع متبرکه که در حوزه نفوذ گردشگاهی شهر مشهد قرار گرفته‌اند، می‌پردازد بیشترین میانگین شاخص‌های تحقیق (گردشگری مذهبی و کیفیت زندگی) متعلق به دو روستای حصار و میامی می‌باشد چون این دو روستا از لحاظ گسترش گردشگری مذهبی در وضعیت مناسب‌تری هستند اثرات آن بر کیفیت زندگی ساکنان هم به نسبت سایر روستاها بیشتر و بهتر می‌باشد. همچنین پایین‌ترین میانگین شاخص‌های تحقیق (گردشگری مذهبی و کیفیت زندگی) متعلق به روستای خواجه حسین آباد می‌باشد چرا که این روستا از لحاظ ارتباطی در وضعیت مطلوبی به سر نمی‌برد و روستا دارای امکانات کافی برای گردشگران نمی‌باشد که نتیجه آن عدم رونق گردشگری در این روستا بوده که بالطبع گردشگری نتوانسته تأثیر مثبتی بر کیفیت زندگی ساکنان روستا داشته باشد. با توجه به خروجی نرم افزار لیزرل معنی‌داری فرضیه‌های روابط بین شاخص گردشگری مذهبی و ابعاد کیفیت زندگی تأیید شده و همچنین مدل نهایی نشان می‌دهد (شکل ۶) که گردشگری مذهبی به ترتیب بر بعد کالبدی، اجتماعی و به یک اندازه بعد اقتصادی و زیست محیطی بیشترین تأثیر را دارد. در مجموع گردشگری مذهبی بر ابعاد کیفیت زندگی موثر بوده و نتیجه گرفته شده از مقاله مورد مطالعه در راستای نتایج اخذ شده از دو مقاله محمدی یگانه و همکاران در سال (۱۳۹۲) و اکبری‌ان رونیزی و همکاران در سال (۱۳۹۲) می‌باشد. بنابراین با توجه به اثر گذاری گردشگری مذهبی در ابعاد مختلف کیفیت زندگی در روستاهای مورد مطالعه در راستای نقش موثر گردشگری مذهبی در ارتقاء کیفیت زندگی ساکنان محلی پیشنهاد های زیر ارائه می‌شود:

- هماهنگی نهاد های محلی و دستگاه های اجرایی در توسعه فرصت‌های شغلی در روستاهای مورد مطالعه
- توجه بیشتر به بقاع موجود در روستاهای مورد مطالعه و افزایش کمیت و کیفیت امکانات بقاع و روستاها؛
- چرا که هر چه امکانات در بقاع متبرکه و روستاها بیشتر و کیفیت مناسبتر باشند دارای گردشگران بیشتری

خواهند بود و بالطبع باعث افزایش مدت متوسط اقامت گردشگران در روستاهای مورد مطالعه خواهد شد که نتیجه آن رشد گردشگری مذهبی و ارتقاء کیفیت زندگی خواهد بود.

➤ توجه بیشتر همراه با نظارت مناسب به وضعیت خدمات رسانی انجام شده در بقاع متبرکه.

۱. ابراهیم زاده، عیسی؛ کاظمی زاد، شمس الله و اسکندری ثانی، محمد (۱۳۹۰). برنامه‌ریزی استراتژیک توسعه گردشگری، با تأکید بر گردشگری مذهبی (مطالعه موردی: شهر قم)، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۴۳، شماره ۷۶: ۱۴۱-۱۱۵.
۲. ابراهیمی دهکردی، امین، (۱۳۹۳). نقش عوامل فرهنگی، مذهبی و اکوتوریستی در توسعه گردشگری ابرکوه، فصلنامه فضای گردشگری، دوره ۳، شماره ۹: ۱۶-۱.
۳. اجزاء شکوهی، محمد؛ بوذرجمهری، خدیجه؛ ایستگلدی، مصطفی و مودودی، مهدی (۱۳۹۲). بررسی اثرات گردشگری بر کیفیت زندگی جامعه میزبان نمونه مطالعاتی: شهر بندرترکمن، فصلنامه فضای جغرافیایی، دوره ۱۴، شماره ۴۷: ۱۲۵-۱۰۱.
۴. اکبریان رونیزی، سعید رضا؛ خراسانی، محمد امین؛ امام قلی، لقمان (۱۳۹۲). تحلیل تطبیقی نقش گردشگری مذهبی و طبیعت گردی در بهبود کیفیت زندگی ساکنان روستایی مورد: روستاهای امام‌زاده داوود و رندان شهرستان تهران، مجله برنامه ریزی و توسعه گردشگری، دوره ۲، شماره ۴: ۱۵۸-۱۴۵.
۵. حاتمی نژاد، حسین؛ منوچهری میانداوب، ایوب؛ فرجی ملائی، امین و فرهادی، صامت (۱۳۹۰). تحلیل کیفیت زندگی روستاهای ادغام شده در شهر- مطالعه موردی: شهر میانداوب، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه ای، دوره ۸، شماره ۱۶: ۱۸-۱.
۶. حیدری چپانه، رحیم، (۱۳۸۷). مبانی برنامه ریزی صنعت گردشگری، انتشارات سمت، چاپ اول.
۷. خواجه شاهکوهی، علیرضا و مینایی، فهیمه (۱۳۹۳). بررسی تطبیقی کیفیت زندگی در شهرهای گردشگری و غیرگردشگری (مطالعه‌ی موردی: شاندیز و چناران)، مجله برنامه ریزی و توسعه گردشگری، دوره ۳، شماره ۱۰: ۶۴-۴۹.
۸. دیوسالار، اسدالله؛ نقوی، محمدرضا و پایدار، ابودر (۱۳۹۱). سنجش کیفیت زندگی روستایی از بعد اجتماعی با بهره گیری و مقایسه از مدل های تشابه به حل ایده آل (TOPSIS) و تکنیک بردار ویژه (TEV) مطالعه موردی: دهستان میانکاله بهشهر، فصلنامه نگرش های نو در جغرافیای انسانی، دوره ۴، شماره ۴: ۳۸-۲۱.
۹. رضوانی، علی اصغر (۱۳۷۴). جغرافیا و صنعت توریسم، انتشارات پیام نور.
۱۰. رضوانی، محمد رضا؛ بدری، سید علی؛ سپهوند، فرخنده و اکبریان رونیزی، سعید رضا (۱۳۹۱). گردشگری خانه های دوم و اثرات آن بر بهبود کیفیت زندگی ساکنان روستایی - مطالعه موردی: بخش رودبار قصران، شهرستان شمیرانات، مطالعات و پژوهش های شهری و منطقه ای، دوره ۴، شماره ۱۳: ۴۰-۲۳.
۱۱. سراقی، عیسی؛ ملکی، حسین و ابوالفتحی، داریوش (۱۳۸۷). نقش جاذبه های اکوتوریستی در توسعه گردشگری نهاوند با تأکید بر مدل SWOT، نشریه علوم جغرافیایی، دوره ۸، شماره ۱۱: ۴۳-۲۶.
۱۲. سقایی، مهدی (۱۳۸۸). واسازی متن فضایی گردشگری در روستاهای پیرامون کلان شهرها (مطالعه موردی: کلان شهر مشهد)، رساله دکتری جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشگاه فردوسی مشهد.

۱۳. فرجی سبکبار، حسنعلی؛ باغیانی، حمیدرضا و نورانی حمیده (۱۳۹۰). نقش گردشگری جنگ در ارتقای کیفیت زندگی ساکنان شهری مناطق جنگی استان خوزستان با استفاده از مدل تاپسیس، **مجله برنامه ریزی فضایی**، دوره ۱، شماره ۲: ۸۳-۹۴.
۱۴. فرجی ملائی، امین؛ عظیمی، آزاده و زیاری، کرامت‌الله (۱۳۸۹). تحلیل ابعاد کیفیت زندگی در نواحی شهری ایران، **پژوهش و برنامه ریزی شهری**، دوره ۱، شماره ۲: ۱-۱۶.
۱۵. قدمی، مصطفی؛ علیقلی زاده فیروزجایی، ناصر؛ رمضان زاده لسبویی، مهدی (۱۳۸۹). بررسی نقش گردشگری در تغییرات کیفیت زندگی مقصد (نمونه مورد مطالعه: دهستان کلارآباد، شهرستان تنکابن)، **مجله مطالعات اجتماعی ایران**، دوره ۴، شماره ۳: ۱۸۱-۱۵۲.
۱۶. گودرزی، سعید (۱۳۸۸). کاربرد آمار در علوم اجتماعی همراه با دستورات SPSS و نحوه تفسیر خروجی‌ها، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
۱۷. محمدپورجبری، مرتضی (۱۳۹۳). تحلیل نقش گردشگری بر کیفیت زندگی شهروندان با تأکید بر شاخص‌های ذهنی مورد: شهر فشم (شهرستان شمیرانات)، **نشریه گردشگری شهری**، دوره ۱، شماره ۱: ۳۵-۴۵.
۱۸. محمدی یگانه، بهروز؛ چراغی، مهدی و ولائی، محمد (۱۳۹۲). نقش گردشگری مذهبی در توسعه روستایی، با تأکید بر کیفیت زندگی و سرمایه اجتماعی مطالعه موردی؛ روستای قیچاق شهرستان میاندوآب، **نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی**، دوره ۱۳، شماره ۳۰: ۲۵-۷.
۱۹. محمودی، حمیده (۱۳۹۳). بررسی اثر گردشگری مذهبی بر اقتصاد روستایی مطالعه موردی شهرستان مشهد و بینالود، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشگاه فردوسی مشهد.
۲۰. محمودی، عادل (۱۳۹۰). تحلیل تطبیقی شاخص‌های کیفیت زندگی در محلات فرسوده درون شهری - نمونه موردی: محله‌های خانی آباد و شوش منطقه ۱۲ شهر تهران. پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد رشته شهرسازی گرایش برنامه ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشگاه تربیت مدرس.
۲۱. مرکز آمار ایران (۱۳۹۰). **سرشماری عمومی نفوس و مسکن - شهرستان مشهد**، تهران، مرکز آمار ایران.
۲۲. منشی زاده، رحمت‌الله (۱۳۸۴). **اندر مقوله گردشگری**، تهران: انتشارات پیام مؤلف: منشی.
۲۳. نادعلی پور، مریم، (۱۳۹۱). آثار و برکات فرهنگی زیارت بقاع متبرکه، **مجموعه‌ی مقالات دومین همایش بین‌المللی گردشگری دینی و توسعه فرهنگ زیارت**، سازمان اوقاف و امور خیریه استان گلستان.

24. Elisabete, F. and Raschi, A., (2013), Trekking out of the crisis: is there a role for rural tourism, working group number: 17, **XXV ESRS Congress**, Florence, 29.

25. Epley, D.R. and Menon, M. (2008). A method of assembling cross-sectional indicators into a community quality of life, **Journal of Social Indicators Research**, 88(2): 281-296.

26. Friedel M. and Chewings V. (2008). **Refining regional - development strategies - using a systems approach. Central Australian Tourism Futures Stage 2**, Working paper 29. Desert knowledge crc.
27. Hsu, C.H. and Huang, S.S. (2016). Reconfiguring Chinese cultural values and their tourism implications, **Tourism Management**, No. 54: 230-242.
28. Icom and wffm/fmam, (2007). **Declaration of the international council of museums (icom) and the world federation of friends of museums (wffm) for worldwide sustainable cultural tourism.** Available at: http://icom.museum/fileadmin/user_upload:
29. Lee, C.C. and Chang, C.P. (2008). Tourism development and economic growth: A closer look at panels, **Tourism Management**, 29(1): 180-192.
30. Liang, Z. and Hui, T. (2016). Residents' quality of life and attitudes toward tourism development in China, **Tourism Management**, No. 57: 56-67.
31. Liu, Z. (2003). Sustainable tourism development: A critique, **Journal of Sustainable Tourism**, 11(6): 459-475.
32. Mbaiwa, J.E. (2011). Changes on traditional livelihood activities and lifestyles caused by tourism development in the Okavango Delta, Botswana, **Tourism Management**, 32(5):1050-1060.
33. Nilsson, J., Rana, A.M. and Kabir, Z.N. (2006). Social capital and quality of life in old age results from a cross-sectional study in rural Bangladesh, **Journal of Aging and Health**, 18(3): 419-434.
34. UNWTO. (2008). **World Tourism Barometer. Volume 6. Number 2. Madrid: United Nations World Tourism Organization World Tourism Organization Madrid, Spain.**
35. Uysal, M., Sirgy, M.J., Woo, E., and Kim, H. (2015). Quality of life (QOL) and well-being research in tourism, **Tourism Management**, No. 53: 244-261.
36. Uysal, M. and Sirgy, M.J. (2016). Tourism impact and stakeholders' quality of life, **Journal of Hospitality & Tourism Research**, No.21: 1-27.